

VRYHEID EN GEBONDENHEID VAN DIE LETTERKUNDE IN 'N PLURALE GEMEENSAP

A. INLEIDING

1. 'n Omstrede onderwerp

Die vraagstuk van die vryheid en gebondenheid van die letterkunde was deur die eeue heen 'n omstrede onderwerp en dit is des te meer omstrede wanneer die vryheid en gebondenheid van die letterkunde in 'n plurale gemeenskap in oenskou geneem word.

Die onderwerp onder bespreking is nie net omstrede nie, dit is ook omvattend en kan uit verskillende hoeke benader word, byvoorbeeld juridies, godsdienstig, eties, sosio-polities en literêr. Aangesien hierdie voordrag bedoel is as 'n inleiding tot die bespreking van hierdie netelige probleem sal ek probeer om in die loop van my uiteensetting die belangrikste punte aan die orde te stel en daarna 'n aantal vrae te stel wat myns insiens in die latere bespreking behoort te figureer.

2. Die begrippe "vryheid" en "gebondenheid"

2.1 Wanneer daar oor vryheid en gebondenheid gepraat word, moet ons in gedagte hou dat die woorde "vryheid" en "gebondenheid" nie dieselfde strekking in die mond van elke gebruiker daarvan het nie.

'n Ontleding van die begrippe-apparaat van verskillende teorieë is nodig om by die grondveronderstellings daarvan uit te kom. Hieruit sal blyk dat "vryheid" nie dieselfde betekenis in die mond van — byvoorbeeld — 'n Christen, liberalis en Marxis het nie; "gebondenheid" ook nie vir die demokrat en die totalitaris nie.

Ten opsigte van die begrip "vryheid" kan veral twee hoofstrominge onderskei word, te wete "vryheid van" en "vryheid tot". Die eerste van hierdie teorieë insake vryheid, te wete "vryheid van", staan in die individualistiese lyn en word veral deur liberalistiese denkers aangehang. John Stuart Mill met sy "Essay on liberty" is 'n belangrike eksponent hiervan. "Vryheid van" is ten diepste 'n negatiewe begrip. Hiervolgens impliseer vryheid die afwesigheid van dwang deur 'n ander persoon of instelling; die mens is vry as hy sy handels- of denkwysse kan kies tussen 'n verskeidenheid van alternatiewe. Dit impliseer dus 'n sekere onskendbare domein waarbinne die individu sy eie keuses kan maak, sonder dwang of inmenging van 'n ander persoon of instansie.

Hierdie teorie is onderhewig aan kritiek, soos onder andere Partridge (1972, p. 222 e.v.) en Stoker (1946) in sy artikel "False viewpoints of human freedom" aantoon. Desnieteenstaande is dit die heersende vryheidsbeskouing en daarom word die

probleme rondom vryheid en gebondenheid, ook sover dit die letterkundige aangaan, gewoonlik in terme van hierdie teorie geformuleer.

Teenoor hierdie individualistiese teorie waarin die enkeling bo die gemeenskap gestel word, tref ons ook sosialistiese vryheidsteorieë aan in gevolge waarvan die belange van die groep bo die van die individu gestel word.

As teenhanger van die “vryheid van” teorie kry ons die “vryheid tot” teorie, soos onder andere aangehang deur baie Calvinistiese denkers. Hiervolgens word gepoog om aan vryheid ’n positiewe waarde toe te ken, deur dit te sien as verantwoordelike roepingsvervulling in ooreenstemming met sekere beginsels en norme.

Die terme “gebondenheid” is eweneens veranker in sekere lewensvisies en kan byvoorbeeld as ’n gedwonge gebondenheid as gevolg van wette en politieke druk of as ’n vrywillige gebondenheid aan sekere norme en beginsels beskou word.

2.2 Vryheid en gebondenheid is begrippe wat fungeer binne ’n sekere begrippe-raamwerk of konteks. Dit kan nie gesien word as iets wat los staan van verantwoordelikheid en orde nie. Vryheid en gebondenheid word al te dikwels beskou as onversoerbare teenpole, met die gevolg dat of die een of die ander verabsoluteer word. Baie hang dan daarvan af aan watter van hierdie pole die primaat toegeken word. Hierdie keuse hou verband met ’n persoon se lewensvisie; vandaar die ewe heftige betoë van “libertyne” met hul aandrang op meer vryheid en “filistyne” met hul geroep om meer beheer.

¹ Dit lyk myns insiens ’n geregtverdigde aanname om te beweer dat daar sonder ’n mate van orde geen sprake van vryheid kan wees nie, en dat ’n te groot klem op orde vryheid kan versmoor of dooddruk.

3. ’n Plurale gemeenskap

3.1 Algemene kenmerke

’n Plurale gemeenskap is ’n samelewing wat heterogeen is ten opsigte van ras/volk, kultuur, godsdiens, ensovoorts. Daar is dus onderskeibare bevolkingsegmente en ’n gevolglike botsing van aspirasies. Een van hierdie segmente domineer gewoonlik (vergelyk verder Maritz, 1980, p. 164-167). In so ’n heterogene gemeenskap word die harmoniëring van uiteenlopende belange besonder problematies. Dit is belangrik om daarop te let dat ’n demokratiese stelsel moeiliker fungeer in ’n heterogene as in ’n homogene samelewing (vergelyk Mathews, 1971, p. 24).

3.2 ’n Globale kensketsing van Suid-Afrika as ’n plurale gemeenskap

In die Suid-Afrikaanse samelewing sentreer die politieke en ekonomiese mag huidige in die hande van die Blanke-bevolkingsegment.

Die Suid-Afrikaanse maatskappy verkeer egter vandag in ’n toestand van sosiale en

politieke verandering.

In so 'n situasie is daar altyd groepe wat óf die *status quo* wil bewaar óf ordelik wil hervorm óf deur revolusie die bestaande orde omver wil werp.

Die sosio-politiese bestel in Suid-Afrika verkeer onder sowel binnelandse as buitelandse druk, en ekstreme polariserings na links en regs is aanwysbaar, byvoorbeeld die ANC en die Wit Kommando.

'n Staat wat onder druk verkeer kan óf probeer om te reformeer (kragdadig of geleidelik of kosmeties) óf hy kan hom daarop toespits om soveel as moontlik mag in sy eie hande te konsentreer om sodoende die verandering te beheer, te kanaliseer of teen te gaan.

In Suid-Afrika word daar vandag 'n groot premie geplaas op staatsveiligheid en die heersende politieke slagwoorde is dié van die 'totale aanslag' wat geneutraliseer moet word deur 'n 'totale strategie'.

Die letterkunde kan, benewens vele ander funksies, ook idee-vormend optree. Dit is dus nie vreemd dat die kwessie van vryheid en gebondenheid van die letterkunde in 'n maatskappy soos hierbo geskets in die brandpunt staan nie. Die letterkunde word daardeur voor sowel bedreigings as uitdagings gestel.

Laat ons vervolgens die fokus meer spesifiek na die vryheid en gebondenheid van die letterkunde in 'n plurale gemeenskap verskuif.

B. VRYHEID EN GEBONDENHEID VAN DIE LETTERKUNDE IN 'N PLURALE GEMEENSAP

4. Vernaamste probleemgebiede

Die vernaamste probleemgebiede sover dit die vryheid en gebondenheid van die letterkunde aangaan, is histories (en kontemporêr) gesien die volgende:

die seksuele en erotiese;
die godsdienstige-etiese; en
die sosio-politiese.

Daar is gewoonlik sterk reaksie op *hoe* daar met hierdie temata in die letterkunde omgegaan word. Die kriteria vir ongewensheid van 'n publikasie in Suid-Afrika lewer stawende getuienis in hierdie verband (cf. *infra*).

5. Die huis van die letterkunde...

Die aandag moet daarop gevestig word dat daar — en ek gebruik die uitdrukking met die nodige piëteit — in die huis van die letterkunde baie woninge is. Daar is in die letterkunde plek vir sowel 'n Paul van Ostajen (1974, p. 179) wat die poësie sien

as 'n 'in het metafysische geankerd spel met woorden' as vir letterkunde met 'n sterk ideologiese inslag (vergelyk byvoorbeeld die werke van Camus, Sartre en andere). En tussen hierdie uiterstes is daar talle nuanseringe. Die spektrum van die letterkunde moet dus nie kunsmatig vereng word nie. Sover dit die problematiek van vryheid en gebondenheid van die letterkunde in 'n plurale gemeenskap aangaan, is veral die sogenaamde 'literature of ideas' in gedrang.

Nadine Gordimer (1980, p. 2) definieer hierdie term, met toespitsing op die roman, soos volg: "the novel of ideas seeks to explore concepts of the meaning of life and its social ordering — the ideas men live by".

6. Die belanghebbendes

Daar lê 'n botsing van standpunte en belange ten grondslag aan die problematiek van vryheid en gebondenheid. Orde impliseer immers 'n ordening (en hiërargisering) van regte en belange.

Die belange van die letterkunde (wat self ver van homogeen is) kom dikwels in botsing met die belange van die staat en ander sektore van die samelewing (wat eweneens die hele spektrum van die sogenaamde 'lunatic right' tot die 'lunatic left' kan bestryk).

Laat ons vervolgens na die vernaamste belanghebbendes in hierdie dispuut kyk.

6.1 Die skrywer

Die geskiedenis van die letterkunde lewer baie duidelik bewys daarvan dat die skepping of voortbrenging van belangrike literêre werke feitlik uitsluitlik die werk van enkellinge is.

Omdat hy deeglik bewus is van wat dit verg om 'n literêre werk voort te bring, is die skrywer gewoonlik te vinde in die libertynse kamp of is hulle ten minste voorstanders van 'n modicum van vryheid.

Die skrywer is dan ook wetlik en volgens sekere uitgewerskontrakte verantwoordelik vir wat hy die lig laat sien. Ek verwys hier na artikel 8(1)(a) van die Wet op Publikasies (Wet 42 van 1974) wat bepaal dat niemand 'n ongewenste publikasie of voorwerp mag voortbring nie.

In die memorandum van ooreenkoms wat tussen 'n outeur en uitgewer aangegaan word, stel die outeur die uitgewer skadeloos 'vir alle eise, skade en koste... dat die werk lasterlik, obscen of onweloweglik is'.

'n Skrywer kan natuurlik sodanige bepalings negeer uit oortuiging dat dit wat hy in sy werk betrek noodsaaklik is vir die konsep waaraan hy gestalte wil gee, maar — en dit is belangrik — hý dra die verantwoordelikheid daarvoor.

Voorts wil ek beweer dat die posisie van die wit en swart skrywer in Suid-Afrika nie sonder meer identies is nie. Ek sal die bewering weldra uitvoeriger beredeneer.

6.2 Die uitgewer

Die uitgewersmaatskappye bepaal in 'n groot mate wat op die boekemark verskyn en as sodanig het hulle 'n besondere verantwoordelikheid. Hulle het finansiële belang by die werke wat hulle publiseer. By die oorweging van riskante werke — so verseker 'n uitgewer my — laat die uitgewer hom lei deur die literêre gehalte van 'n werk. Met inagneming van die finansiële verlies wat 'n uitgewer kan ly indien een van sy publikasies ongewens bevind word, publiseer hy gevolglik slegs riskante werke wat volgens sy oordeel van onbetwisbare literêre gehalte is.

Ek het hierbo beweer dat die posisie van wit en swart skrywers in Suid-Afrika nie sonder meer identies is nie. Dit hang onder meer daarmee saam dat daar gevestigde uitgewersmaatskappye bestaan wat die werke van veral wit skrywers publiseer en dat daar — hoe klein ook al — 'n leserpubliek vir literêre werke bestaan. Tot 'n paar jaar gelede was die uitgee van werke van swart skrywers feitlik uitsluitlik daardeur bepaal of so 'n werk op skool voorskryfbaar is. Die soort werke wat gepubliseer is, moes dus verband hou met wat 'n kind kan lees (dit klink al te bekend, nie waar nie?) en wat die onderwysowerhede as geskikte skoolleesstof beskou.

Uitgewers soos Ravan en Donker het 'n geringe kentering in hierdie situasie teweeg gebring. Dit is egter opmerklik dat die werke van swart skrywers hoofsaaklik in Engels geskryf word, 'n verskynsel wat — benewens ander faktore — ook verband mag hou met 'n lewensvatbare leserpubliek.

Die ontstaan en opkoms van uitgewersmaatskappye soos Taurus wat hul publikasies hoofsaaklik op 'n intekeningbasis versprei is 'n simptoom van die streng beheer oor letterkundige werke in Suid-Afrika. Teen die tyd dat hierdie publikasies ongewens verklaar word, is dit reeds in die hande van die mense wat dit wil lees. Dieselfde geld vir die uitgesproke literêre tydskrifte met 'n kort lewensverwachting, wat — soos *Donga*. — op grond van die waarskynlike ongewenstheid van latere uitgawes verbied word.

6.3 Die leserpubliek

Wat die leserpubliek betref, kan 'n onderskeid getref word tussen kritici en die breë leserpubliek.

Kritici kan 'n klimaat skep waarin 'n literêre werk ontvang word. Dit geld ook vir kontensieuse werke. Teenoor Achterberg wat die literêre kritiek as ongevraag afgemaak het, beweer Van der Elst (1980, p. 21) by implikasie dat die nie-literator hom moet laat lei deur die kundigheid van die bekwame kritikus waar dit om kontensieuse sake in 'n literêre werk gaan.

Die sogenaamde breë leserpubliek is sover dit die lees van literêre werk in Afrikaans

aangaan, nie al te breed nie. Daar bestaan 'n groot kloof tussen wat as literêre werke deurgaang en ontspannings- en verstrooiingsleesstof.

'n Vergelyking tussen die sirkulasiesyfers van letterkundige werke en verstrooiingsleesstof vertel die verhaal.

Van 'n Afrikaanse digbundel word gemiddeld sowat sewe honderd en vyftig eksemplare verkoop, van 'n roman ongeveer twee duisend en van 'n drama sowat 'n duisend. Hierteenoor is die oplaag van ontspanningsleesstof, byvoorbeeld die keurwerke van boekklubs, tussen twintig en sestig duisend. Hierdie voorkeur van die Afrikaanse leserspubliek is ter sake wanneer die mate van beheer oor die letterkunde beredeneer word.

Oormatige beheer oor die sogenaamde "literature of ideas" kan 'n leserspubliek — sonder dat hy die volle omvang daarvan begryp — isoleer van die debat van idees. En dit is 'n ernstige toestand, maar kennelik soek 'n groot persentasie van die Afrikaanse leserspubliek na alles behalwe die "literature of ideas".

6.4 Ander belangegroepes

Ons moet 'n onderskeid tref tussen groepe wat hulle belange deur drukuitoefening en beïnvloeding moet laat geld en die staat wat sy wil deur wetgewing kan afdwing.

6.4.1 Drukgroepes

Hieronder tel sowel ver-linkse as ver-regse groepe. 'n Voorbeeld van die ver-regse organisasies is byvoorbeeld Aksie Morele Standaarde wat met die Magersfontein-episode geen onbelangrike rol gespeel het nie. Hier word morele waardes ten koste van estetiese waardes beklemtoon. Hierdie muntstuk het egter twee kante, en elk van hierdie rigtings het sy bondgenote, hetsy in kerkleiers of die pers.

6.4.2 Die Staat

Die staat het die taak om orde in 'n samelewing te handhaaf deur die harmoniëring van die regte en belange van sy burgers as individue en as groepe. Anders as die drukgroepes is die staat bekleed met wetgewende en uitvoerende gesag waardeur hy sy wil kan laat geld. Tereg merk Van Rooyen (1978, p. 1) op dat publikasie- en vermaaklikheidsbeheer deur die staat altyd omstrede is.

Beheer oor die publikasies is nie 'n Suid-Afrikaanse eienaardigheid nie, alhoewel onmiddellik daaraan toegevoeg moet word dat hierdie beheer in Suid-Afrika strenger is en 'n wyer omvang vertoon as in die meeste Westerse lande (vergelyk Van Rooyen, 1978, p. 1). Publikasiebeheer draai vandag in die Westerse wêreld veral om die seksuele. Volgens Van Rooyen (1978, p. 112) word daar in Suid-Afrika 'n balans gehandhaaf tussen beheer oor publikasies sover dit "die menslike liggaam, geldsake, geweld, ongure taal, godsdiens, bevolkingsverhoudings en staatsveiligheid" aangaan.

7. Wette

Verskeie wette in die Suid-Afrikaanse wetboek het betrekking op die beheer van publikasies. Veral twee is belangrik, te wete die Wet op Publikasies, Wet 42 van 1974* (soos gewysig deur wysigingswette 79 van 1977 en 109 van 1978) en die Wet op Binnelandse Veiligheid, Wet 44 van 1950.

Afgesien van hierdie wette het sekere artikels van die Wet op Oproerige Byeenkomste, Wet 17 van 1956; die Poswet, Wet 44 van 1958 en die Doeane en Aksynswet, Wet 91 van 1964 ook betrekking op die beheer van publikasies. Met die opnoem van hierdie wette maak ek nie aanspraak op volledigheid nie.

8. Kriteria vir ongewenstheid en beleidstendense

Artikel 8 van die Wet op Publikasies verbied 'n persoon om 'n ongewenste publikasie voort te bring, te versprei, te besit (indien besit verbode is) en in te voer.

Die kriterium vir ongewenstheid is dus van kardinale belang. Dit word in Artikel 47(2) van die Wet uiteengesit. Ek haal dit aan: "By die toepassing van hierdie Wet word 'n publikasie of voorwerp, rolprent, openbare vermaaklikheid of voorgename openbare vermaaklikheid geag ongewens te wees indien dit of 'n deel daarvan —

- (a) onbetaamlik of onwelvoeglik of vir die openbare sedes aanstootlik of skadelik is;
- (b) godslasterlik is of vir die godsdienstige oortuigings of gevoelens van enige bevolkingsdeel van die Republiek aanstootlik is;
- (c) enige bevolkingsdeel van die Republiek belaglik of veragtelik maak;
- (d) vir betrekkinge tussen enige bevolkingsdele van die Republiek skadelik is;
- (e) vir die veiligheid van die Staat, die algemene welsyn, of die vrede en goeie orde nadelig is".

Ek sal weldra meer spesifiek op die implikasies hiervan vir die letterkunde ingaan, maar eers wil ek aan die hand van Dugard (1980, p. 72-3) die beleidstendense van die Appèlraad oor Publikasies sedert 1975 skets.

Daar is 'n liberaler houding ten opsigte van Artikel 47(2)(a) sover dit die letterkunde aangaan, maar nie sover dit ander publikasies betref nie.

Wat godslasterlikheid betref (Art. 47(2)(b)) is die toepassing van die wet baie streng en onder andere John Miles se "Donderdag of Woensdag" is onder hierdie artikel ongewens verklaar.

* Hierdie wet is die opvolger van die Wet op Publikasies en Vermaaklikhede, Wet 26 van 1963 soos gewysig in 1969, 1971 en 1973. Voor die 1963-wetgewing het elke provinsie wetgewing in hierdie verband gehad.

Sover dit die bespotlikmaking van 'n bevolkingsdeel aangaan (Artikel 47(2)(b)) is daar groter toegeeflikheid, veral sover dit die Afrikaner raak.

In soverre dit volkereverhoudinge en die veiligheid van die staat aangaan (Artikel 47(2)(d) en (e)), is beheer streng en onder andere Jack Cope se "The Dawn Comes Twice" is onder hierdie hoofverbod. Tog is daar — volgens Dugard — onlangs 'n groter toegeeflikheid ten opsigte van literêre werke aan te wys, byvoorbeeld in die hantering van André Brink se "'n Droë Wit Seisoen" en Nadine Gordimer se "Burger's Daughter". Gordimer (1980, p. 2) sien hierdie meer toeskietlike houding as iets sinister. Dit is volgens haar 'n deursigtige poging om die eenheid tussen wit en swart skrywers te verbreek deur voorkeurbehandeling aan gevestigde (wit) skrywers met internasionale aansien te gee.

In haar artikel "The Statistics of Censorship", in S.A. Law Journal 1979, p. 120 (Dugard, 1980) dui Louise Silver 'n belangwekkende tendens in die statistiese verhouding tussen werke wat ongewens verklaar word onder die verskillende subartikels aan. Waar daar in 1975 slegs 191 uit 938 publikasies onder artikel 47(2)(d) en (e) verbied is, was hierdie verhouding in 1978 474 uit 1 185 verbieding.

Hierdie statistiek is ter sake wanneer oorweeg word of die sensuurapparaat as "a tool of apartheid" beskou moet word, maar weldra meer hieroor.

Die Wet op Binnelandse Veiligheid is onder meer gemik op die onderdrukking van kommunisme. Kragtens hierdie wet het die Minister van Justisie die bevoegdheid om sowel 'n persoon as sy werke/uitsprake in die ban te doen *as hy van mening is* dat so 'n persoon op enige wyse die strewes van kommunisme bevorder. Hierdie optrede is uitvoerend van aard en word nie in 'n ope hof getoets nie. Dugard (1980, p. 68) wys daarop dat die werke van baie swart skrywers, voormalige inwoners van die Republiek van suid-Afrika as gevolg hiervan onverkrygbaar in Suid-Afrika geraak het. Onder die skrywers wat hierdeur geraak is, tel Bloke Modisane, Alex la Guma, Denis Brutus, Lewis Nkosi, wyle Can Temba en vroeër ook Ezekiel Mphahlele. Gordimer (1980, p. 4) stel dit dan ook dat prosa van swart Suid-Afrikaanse skrywers uitgewis is deur sensuur en verbannings. Sy sien 'n nuwe geslag swart digters, byvoorbeeld Oswald Mtshali, Wally Mongane Serote en andere, se toevlugname tot die poësie as 'n interessante stukkie literêre oorlewingskuns. Poësie is hiervolgens 'n veiliger genre omdat poësie volgens 'n bepaalde burokratiese geestesgesteldheid as "nie waar nie" beskou word. Maar die tyd het hierdie opmerking ingehaal, soos blyk uit die verbod op die werk van een van die belowendste swart digters in Suid-Afrika, Siphso Sepamla.

10. 'n Paar belangrike praktiese, filosofiese en vakfilosofiese vragstukke

Daar kan baie vrae gestel word oor die uitoefening van beheer oor die letterkunde, sowel prinsipiële as wat dit die toepassing en uitwerking daarvan betref. Ter wille van die bespreking stel ek 'n paar van hierdie vrae aan die orde en lig dit met enkele opmerkings toe sonder om dit breedvoerig te beredeneer.

10.1 Is beheer oor die letterkunde prinsipieel te regverdig?

Op hierdie vraag tref 'n mens uiteenlopende antwoorde aan. W.E.G. Louw (1975, p. 33) meen dat 'n mate van intelligente en literêre verantwoordbare beheer onontbeerlik is, en N.P. van Vyk Louw (1947, p. 13), P.G. du Plessis (1969, p. 25) en Dekker (1972, p. 58) huldig dieselfde gedagte. Hierdie standpunt noodsaak natuurlik die vaststelling van 'n kriterium waarvolgens literêre werke beheer moet word. Daarteenoor is Coetzee (1974, p. 10) van mening dat beheer oor die letterkunde onnodig is.

10.2 Is beheer oor die letterkunde die taak van die staat?

Van der Vyver (1980, p. 24-26) beredeneer hierdie punt en kom tot die gevolgtrekking dat die staat wel belang het by sake wat artikel 47(2)(b) tot (c) raak, maar nie by sake wat 47(2)(a) aangaan nie.

'n Mens kan ook vra wat die rol van die huisgesin in dié verband behoort te wees.

In aansluiting hierby moet gevra word of dit moontlik is om sake wat op morele vlak lê deur wetgewing te beheer.

10.3 Lei streng beheer oor literêre publikasies nie tot 'n letterkunde wat – in die woorde van Jan Rabie – niks anders is as soetkoekies vir kinders nie?

Groot letterkunde is selde mak. Dit gaan nie net met die mooie, die skone en die "fatsoenlike" om nie. Die gevaar wat ingebou is in die kriteria van ongewenstheid (Artikel 47(2)) is gevolglik dat dit die totstandbrenging van 'n letterkunde in die hand kan werk wat nie uitdrukking gee aan die volheid van die mens se ervaring van sy bestaan nie.

Maar die vraag strek dieper: Moet 'n idee waarvan 'n mens nie hou nie eenvoudig die nek omgedraai word, of moet die idee met die idee teengegaan word? Tereg merk Cloete (1970, p. 200) op dat die beste teenvoeter vir die slegte literatuur die goeie literatuur is.

10.4 Is die sensuurapparaat in Suid-Afrika maar net 'n werktuig van die apartheidsbestel, soos onder andere Nadine Gordimer (1974, p. 2-6) beweer?

Gordimer (1980, p. 3) motiveer hierdie standpunt elders soos volg: "No social system in which a tiny majority must govern without consent over a vast majority can afford to submit any part of control of communication to the hazard of the courts ... Control of information is merely one of the functions of 'censorship' its ultimate purpose as a political weapon of apartheid is to bring about a situation in which there is 'no communication' between South Africa and the world of ideas that might cause us to question our way of life here, and 'no communication' within our society between the sections of people carved up into categories of colour and language".

Sover dit die verbod op André Brink se “Kennis van die Aand” aangaan, moet opgelet word dat regter Van Wyk ses jaar gelede sy betoog ten gunste van ’n verbod onder meer oor ’n politieke boeg gegooi het. In die onlangse beslissing oor die vertaalde weergawe van hierdie werk, naamlik “Looking on Darkness”, verwerp die Appèlraad, onder leiding van prof. J.C. van Rooyen, die suggestie dat die roman om politieke redes ongewens is en stel as enigste rede vir die verbod die kru naamskaarstelling van seks en godsdien (vergelyk *Rapport*, 21 Desember 1980, p. 18).

10.6 Kan die beheer oor die letterkunde gesien word as iets wat los staan van die breëre Suid-Afrikaanse wetsbestel? Hoe hou die beheer oor die letterkunde verband met die vryheid van spraak, van die pers, ensovoorts? Hierdie vraag is des te dringender gesien in die lig van die onlangse sluiting van Post Transvaal en Sunday Post.

Ons het hier te make met die ou probleem van vryheid en orde/veiligheid. In ’n gesonde gemeenskap is balans tussen hierdie pole noodsaaklik. Dit wil my egter voorkom dat die Suid-Afrikaanse regering ’n al groter premie op orde en veiligheid plaas, ten koste van vryheid. Ten diepste gaan die vraag hieroor: Waar staan die Suid-Afrikaanse wetgewing (onder andere oor die beheer van publikasies) tussen die pole van ’n demokratiese en totalitêre bestel?

10.7 Op ’n breëre filosofiese vlak kan die volgende vraag gestel word: Val die skone, die goeie en die ware altyd saam, soos Sokrates/Plato gemeen het?

Wat is die verantwoordelikheid van die kritikus wanneer hy gekonfronteer word met ’n werk van hoogstaande estetiese waarde, maar wat vanuit sy lewens- en wêreld-beskouing verderflik is?

10.8.1 Op *vakwetenskaplike vlak* kan die vraag gestel word of letterkunde uitsluitlik ’n estetiese bestemming het in die sin van die ‘skone kunste’? Hoe skakel die ‘ware’ — ook ’n veelkantige begrip — hierby in?

10.8.2 Hiermee word die probleem van estetiese purisme en die sogenaamde “littérature engagée” aangeraak. Maar onthou: die huis van die letterkunde het baie woninge. ’n Probleemstelling wat hierdie twee pole as ’n òf... òf teenoor mekaar stel, is myns insiens fasiel en vals.

10.8.3 Hoe staan dit met die leerstuk van die ‘outonomie van die teks’, met die ‘fiktiewe sfeer’ wat ’n literêre teks oproep. Die eierdans wat dikwels uitgevoer word wanneer daar nou toevlug geneem word tot die outonomie van die literêre teks en dan weer tot die sosiale en politieke toepaslikheid daarvan toon aan dat ’n deeglike deurdenking van hierdie probleem noodsaaklik is.

10.8.4 Het die lewensvisie wat in ’n werk tot uitdrukking kom hoegenaamd niks te make met die literêre gehalte van die werk nie? Anders gestel: Het literêre geslaagdheid uitsluitlik te make met die ‘hoe’ van die teks?

Ek lê Titlestad (1980, p. 43) se submitisie in sy verslag oor "Burger's Daughter" hier ter diskussie voor: "Literature is not an ivory tower and literary criticism is not a matter of aesthetics that avoid what a novel says. In fact, moral judgement — judgement of the nature and quality of the writer's insight into human nature and human affairs, is unavoidable. To consider the structure of a novel is, among other things, to consider the arranging of the debate of ideas in a novel, its distribution among the different characters and expression in different contexts and situations".

10.8.5 Hou die kriteria wat vir ongewenstheid neergelê is enigsins rekening met die presenterende of uitbeeldende werkswyse van die literêre werk?

Slotopmerking

Ek vertrou dat ek hiermee die belangrikste fasette van die vraagstuk van die vryheid en gebondenheid van die letterkunde in 'n plurale gemeenskap aangesny het en dat die Sokratiese metode wat ek gebruik het die diskussie sal stimuleer.

LITERATUUR WAARNA VERWYS IS

- CLOETE, T.T. 1970. 'n Literêr onproduktiewe tegoen? *In* Kancel, Opstelle oor die letterkunde, p. 197-200. Nasionale Boekhandel. Kaapstad.
- COETZEE, A.J. 1974. The beginning of a revolt. *In* The Grey Ones, p. 10-11. Ravan. Johannesburg.
- COETZEE, A.J. 1976. Poësie en Politiek. Ravan. Johannesburg.
- DEKKER, G. 1972. Kritiek en sensuur. *In* Kritiek, p. 54-63. Byvoegsel tot die Tydskrif vir Geesteswetenskappe, Jaargang 12, Nummer 4. Pretoria.
- DOMISSE, H. 1976. Die dramaturg en sy gemeenskap. Perskor. Johannesburg.
- DUGARD, J. 1980. Censorship in South Africa: The legal framework. *In* What happened to Burger's Daughter or How South African Censorship Works, p. 67-74. Taurus. Johannesburg.
- DU PLESSIS, P.G. 1969. Oor pornografie, fatsoenlikheid en die letterkunde: 'n mening. *In* Kol, Jaargang 1, Nummer 9, p. 18-30.
- GORDIMER, N. 1974. Apartheid and censorship. *In* The Grey Ones, op. cit.
- GORDIMER, N. 1980. What happened to Burger's Daughter. *In* What happened to Burger's Daughter. op. cit., p. 1-4.
- LOUW, N.P. van Wyk. 1947. Sensuur of pornografie? *In* Standpunte 10 (Okt.), p. 10-21.
- MARITZ, C.J. 1980. Ontwikkeling in plurale samelewing. *In* Koers, volume 45, nummer 2, p. 158-180.
- MATHEWS, A.S. 1971. Freedom and state security in the South African plural society. SAIRR. Johannesburg.
- PARTRIDGE, P.H. 1972. Freedom. *In* The Encyclopedia of Philosophy, Volume 3, p. 221-224. P. Edwards (red.) Macmillan. New York. London.
- STOKER, H.G. 1946. False viewpoints of human freedom. Ongepubliseerde referaat.

TITLESTAD, P.J.H. 1980. *In* What happened to Burger's Daughter, op. cit.

VAN DER ELST, J. 1980. Die beelding van Christus in die Nederlandse Letterkunde: 'n oorsig en evaluasie. *In* Literator, Jaargang 1, nommer 1, p. 15-22.

VAN DER VYVER, J.D. 1980. General Aspects of the South African Censorship laws. School of Law, University of the Witwatersrand. Ongepubliseerde diktaat.

VAN OSTAIJEN, P. 1974. Music-Hall. Bert Bakker. Den Haag.

VAN ROOYEN, J.C.W. 1978. Publikasiebeheer in Suid-Afrika. Juta. Kaapstad. Wetton, Johannesburg.